

УДК 347

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v4.2024.10>*Х. М. Маркович**orcid.org/0000-0002-6243-4651**старший викладач кафедри цивільного права та процесу**Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»*

ПСЕВДОШЛЮБ: ПРАВОВІ АСПЕКТИ ФІКТИВНИХ ШЛЮБІВ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Проблема фіктивних шлюбів під час російсько-української війни стала одним із нових викликів у правовому регулюванні сімейних відносин. Військові дії значно ускладнюють контроль за законністю укладення шлюбу, а зміни у соціально-економічних умовах призводять до поширення явищ, які порушують основні принципи сімейного права. Фіктивні шлюби несуть серйозні наслідки як для правової системи, так і для суспільства загалом, зокрема розмивання моральних цінностей, загроза цілісності правових норм, зниження довіри до інституту шлюбу. Розгляд цієї проблеми в контексті сучасної війни вимагає з'ясування її правових, соціальних та етичних аспектів, що робить питання фіктивних шлюбів важливим для подальшого дослідження і вдосконалення правового регулювання у цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фіктивний шлюб є складним правовим явищем, яке викликає значну увагу в наукових колах, особливо в умовах сучасних військових конфліктів. В останні роки чимало досліджень зосередилися на вивченні причин та наслідків укладення фіктивних шлюбів, їх правової природи та соціальних аспектів. Теоретико-методологічну основу нашої наукової розвідки склали праці таких вчених як: Т. Алфьорова, О. Верейці, Т. Войтенко, І. Міщук, Ц. Оганісян, І. Ревуцька та ін.

Метою статті є аналіз правових та соціальних аспектів укладення фіктивних шлюбів в умовах російсько-української війни, а також визначення механізмів правового регулювання та протидії цьому явищу в сучасних реаліях.

Виклад основного матеріалу. Згідно зі ст. 51 Конституції України кожен громадянин має право на укладення шлюбу [1], аналогічні положення закріплені у ст. 16 Загальної декларації прав людини, відповідно до якої чоловік і жінка, з досягненням повноліття, мають право вступати у шлюб та створювати сім'ю [2].

Ч. 2 ст. 40 СК України передбачає можливість визнання шлюбу недійсним за рішенням суду у разі його фіктивності. Шлюб вважається фіктивним, якщо його укладено жінкою та чоловіком або одним із них без наміру створення сім'ї та набуття прав і обов'язків подружжя [3]. Отже,

основними ознаками фіктивного шлюбу є відсутність наміру створити сім'ю та набути подружні права і обов'язки. Таким чином, фіктивний шлюб – це явище, коли шлюб укладається не з метою створення сім'ї, а з інших причин, часто корисливих, таких як отримання соціальних пільг, уникнення мобілізації або забезпечення легального проживання за кордоном, отримання громадянства, вирішення житлових питань. Зазначений перелік є лише частиною широкого переліку причин, які слугують підставою для укладання фіктивного шлюбу.

Саме «відсутність наміру» як характеристика свідомості учасників правовідносин у практиці часто визначається не шляхом безпосереднього аналізу їх волі, волевиявлення чи свідомості, а через дослідження об'єктивних дій, бездіяльності та обставин, які вважаються відображенням їх волі. Ці зовнішні прояви виступають індикаторами «відсутності наміру» і свідчать про реальний стан справ, втілюючи в собі сутність свідомості суб'єктів. Такий підхід дозволяє ефективніше оцінити ситуацію, адже часто справжні наміри можуть бути приховані, а дії або обставини, що їх оточують, здатні надати достатні докази для встановлення фіктивності правовідносин [4, с. 27].

Науковець І. Ревуцька влучно зазначає, що фіктивний шлюб є яскравим прикладом деструктивної фікції в сімейному праві, виникнення якої більшою мірою зумовлене негативними соціально-економічними явищами [5]. Ці явища створюють умови, в яких вирішення певних проблем через законні канали стає неможливим, змушуючи людей вдаватися до укладення фіктивних шлюбів як альтернативного виходу. Так, фіктивний шлюб не передбачає досягнення реальних наслідків для чоловіка чи дружини. Це явище являє собою фікцію, коли пара формально зареєстрована як подружжя, але не ділить побут і обов'язки, властиві сімейному життю, а також не проживає разом. У такій ситуації шлюб існує лише на папері, без жодної реальної емоційної або соціальної прив'язаності між партнерами.

В реаліях нинішнього часу фіктивний шлюб виступає одним із поширених інструментів для ухилення від мобілізації, оскільки чоловіки,

на утриманні яких перебуває дружина зі статусом особи з інвалідністю, можуть отримати відстрочку від військової служби. Укладення таких шлюбів часто відбувається без реального наміру створення сім'ї, що створює правові та етичні проблеми. Ця практика не лише дискредитує інститут шлюбу, але й ставить під загрозу ефективність мобілізаційних заходів, оскільки зловживання правом на укладення шлюбу може призвести до нерівності у виконанні військового обов'язку серед громадян.

Сьогодні спроби укласти фіктивний шлюб між військовозобов'язаними та жінками з інвалідністю набувають характеру масового явища. Як відомо, інвалідність дружини надає військовозобов'язаному не лише можливість уникнути мобілізації, а й право виїзду за межі країни [6]. Важливо визнати цю тенденцію як серйозний виклик для правоохоронних органів та суспільства, що потребує термінового реагування і вжиття заходів для запобігання подібним зловживанням.

Однак, доведення фіктивності шлюбу є досить складним завданням, особливо коли його укладення відбувається в інтересах обох сторін. До прикладу, чинне українське законодавство містить положення, які стверджують, що окреме проживання не є підставою для визнання шлюбу фіктивним, а отже, не може слугувати доказом його недійсності [7, с. 90]. Навпаки, роздільне проживання подружжя може виникати внаслідок тимчасових обставин, таких як військова служба, навчання в іншому місті або догляд за непрацездатними родичами тощо. За відсутності інших вагомих причин, лише цей фактор не може бути підставою для визнання шлюбу недійсним [8, с. 576].

Відповідно до чинного законодавства України, фіктивний шлюб не створює для осіб, які його уклали, жодних прав та обов'язків, характерних для подружжя. У разі набуття майна під час такого шлюбу, воно вважатиметься спільною частковою власністю сторін, а не сумісною, керуючись нормами цивільного права. У такій ситуації розмір часток кожної сторони визначається пропорційно до їхнього внеску в придбання цього майна. Більше того, якщо при укладенні фіктивного шлюбу особа змінила своє прізвище, то це вважається зміною без належних правових підстав. Окрім цього, шлюбний договір, укладений між такими особами, визнається недійсним. У разі, якщо особа сплачувала аліменти партнеру, з яким перебувала у фіктивному шлюбі, такі виплати вважаються отриманими без достатніх правових підстав. Якщо буде доведено обман щодо батьківства дитини, сплачена сума аліментів підлягає поверненню. Також у разі доведення того, що особа отримала право користування житлом внаслідок реєстрації шлюбу, але уклала

шлюб з наміром ухилитися від виконання своїх зобов'язань і лише для досягнення особистих вигод, вона втрачає право на проживання в цьому житлі та може бути виселена з нього [7, с. 89].

Т. Войтенко, у свою чергу, зауважує, що найчастіше шлюб визнається недійсним через відсутність у сторін реального наміру створювати сім'ю та приймати на себе права і обов'язки подружжя, з огляду на такі чинники: окреме проживання подружжя; відсутність майна, набутого під час псевдошлюбу; відсутність взаємної турботи та моральної підтримки між сторонами; приховування факту шлюбу перед третіми особами; демонстрація відсутності реальних сімейних стосунків; відкриті вказівки на фіктивний характер укладеного шлюбу. Водночас, значна вікова різниця, матеріальний розрахунок, який спонукає особу до укладення шлюбу, або небажання мати дітей не можуть розглядатися як достатні підстави для доказу відсутності наміру створити сім'ю [9].

У контексті мобілізації основною метою укладення фіктивного шлюбу є прагнення військовозобов'язаних отримати відстрочку від служби або можливість легально виїхати за кордон.

Слід відмітити, що фіктивний шлюб визнається недійсним лише за рішенням суду, яке ґрунтується на доведенні того, що шлюб укладався без реального наміру створити сім'ю. Для підтвердження фіктивності шлюбу необхідні документи, покази свідків, фотографії та інші докази. Оскільки кожен випадок є унікальним, набір доказів може варіюватися. Суди також беруть до уваги наявність стосунків до шлюбу, тривалість подружнього життя, причини відсутності дітей та інші обставини.

В Україні вже існує позитивна судово-практика щодо припинення таких дій, зокрема наявні вироки судів щодо незаконного перетину кордону у контексті фіктивних шлюбів, укладених для уникнення мобілізації. Так, Яворівський районний суд Львівської області виніс вирок, засудивши мешканку Полтави до трьох років позбавлення волі. Згідно з даними Державного реєстру судових рішень, вона уклала фіктивний шлюб з військовозобов'язаним та сприяла його незаконному перетину кордону через пункт пропуску.

Жовківський районний суд Львівської області призначив аналогічне покарання жінці з інвалідністю другої групи, яка, за даними правоохоронців, допомогла своєму другові дитинства перетнути кордон. Вона нещодавно вийшла за нього заміж на його прохання, що свідчить про фіктивність укладеного шлюбу з метою уникнення мобілізації [6]. Ці випадки свідчать про те, що судово-практика в Україні поступово реагує на зловживання інститутом шлюбу в умовах воєн-

ного стану. Суди дедалі частіше призначають реальні покарання за такі дії, що демонструє зростаючу ефективність правової системи у боротьбі з подібними правопорушеннями.

Фіктивний шлюб як негативне явище в деяких країнах може стати підставою для настання кримінальної відповідальності. До прикладу, О. Верейці висловлює думку, що у Німеччині укладення фіктивного шлюбу з метою отримання права на проживання або соціальних пільг карається позбавленням волі строком до трьох років або значним штрафом [10, с. 179]. Така суворість покарання відображає серйозність, з якою країни Європи ставляться до порушень законодавства у сфері сімейних правовідносин, особливо коли це пов'язано з шахрайством та зловживанням державними пільгами.

У Швейцарії подружні пари, які викликають підозру, зокрема ті, в яких один із партнерів є іноземцем, щороку проходять поліцейські перевірки. Ці перевірки спрямовані на встановлення факту спільного проживання, а також ведення спільного господарства між подружжям.

Законодавство Португалії передбачає кримінальну відповідальність для обох сторін, які укладають фіктивний шлюб з метою легалізації свого статусу в країні. За такі діяння встановлено покарання у вигляді позбавлення волі на строк від одного до чотирьох років. Крім того, особи, які організують шлюбні шахрайства, можуть отримати суворіше покарання – до п'яти років тюремного ув'язнення [7, с. 577]. Такі заходи є частиною державної політики, яка покликана запобігти укладенню фіктивних шлюбів і забезпечити дотримання правових норм у сфері шлюбно-сімейних відносин.

Вивчаючи міжнародний досвід у сфері боротьби з фіктивними шлюбами, можна виявити численні приклади країн, які ефективно вирішують цю проблему через чітке законодавче регулювання та активні дії правоохоронних органів. Наприклад, у Німеччині, Швейцарії та Португалії застосовуються жорсткі санкції до осіб, які укладають фіктивні шлюби з метою отримання державних пільг чи легалізації свого статусу. Цей досвід демонструє важливість наявності правових механізмів, які дозволяють не лише карати осіб за вчинення таких правопорушень, але й запобігати їм. В Україні, в умовах військової мобілізації та суспільних змін, питання боротьби з фіктивними шлюбами стає особливо актуальним. Наша країна повинна вивчати успішні практики інших держав і адаптувати їх до своїх реалій.

Зокрема, Україні слід: запровадити регулярні перевірки подружніх пар, які викликають підозри, подібно до швейцарської моделі, що передбачає перевірки поліцейськими органами; забезпечити координацію між державними органами – мігра-

ційною службою, органами соціального захисту та правоохоронними структурами, щоб унеможливити ситуації, коли фіктивні шлюби залишаються непоміченими; проводити інформаційні кампанії, що роз'яснюють наслідки укладання фіктивних шлюбів як для осіб, так і для суспільства.

Загалом, адаптація міжнародного досвіду та впровадження комплексних заходів у цій сфері може значно знизити кількість фіктивних шлюбів в Україні, а також підвищити правову свідомість громадян.

Висновки. У сучасних умовах російсько-української війни проблема укладення фіктивних шлюбів набула особливого значення, зокрема як спосіб ухилення від мобілізації. З огляду на це, фіктивний шлюб слід аналізувати не лише з правової точки зору, а й як поширений вид афери, що має серйозні соціальні наслідки. У цьому контексті, для ефективної боротьби з такими випадками, варто запровадити підвищену відповідальність, особливо у ситуаціях, коли фіктивний шлюб укладається з метою нелегальної міграції. Таким чином, для подолання цієї проблеми важливо прийняти комплексні заходи, що включають посилення відповідальності, контроль, а також активну інформаційну кампанію, спрямовану на попередження укладення фіктивних шлюбів. Тільки через інтегрований підхід можна досягти суттєвих змін у цій сфері та забезпечити правопорядок у суспільстві.

Література

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.
3. Сімейний кодекс України від 10.01.2002. № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21–22. Ст. 135.
4. Алфьорова Т. М. Підстави та наслідки фіктивності шлюбу в сімейному праві України: перспективи вдосконалення. *Право і суспільство*. 2021. № 3. С. 25–30.
5. Ревуцька І. Е. Правові підстави створення сім'ї за законодавством України та країн-членів ЄС: порівняльно-правова характеристика : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Івано-Франківськ, 2018. 207 с.
6. Серов І. Мобілізація по-новому: посередники вже «продають» ухильнтам жінок з інвалідністю. URL: <https://tsn.ua/exclusive/mobilizaciya-po-novomu-poseredniki-vzhe-prodayut-uhilyantam-zhinok-z-invalidnistyu-2600325.html>.
7. Міщук І. В., Соломко С. С. Теоретико-правові аспекти поняття «фіктивний шлюб». *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2021. № 5. С. 87–91.
8. Оганісян Ц. В. Окремі аспекти фіктивного шлюбу: поняття, підстави, наслідки. *Юридична наука*. 2020. № 2(104). С. 573–579.
9. Войтенко Т. В. Фіктивність шлюбу як підстава його недійсності. Матеріали науково-практичної

Інтернет-конференції «Актуальна юриспруденція». URL: <http://legalactivity.com.ua>.

10. Верейці О. Застосування презумпцій та фікцій у регулюванні сімейних відносин. *Мала енциклопедія нотаріуса*. 2016. Жовтень. № 5 (89). С. 174–181.

Анотація

Маркович Х. М. Псевдошлюб: правові аспекти фіктивних шлюбів в Україні. – Стаття.

Стаття присвячена дослідженню укладення фіктивних шлюбів в Україні. У статті висвітлено визначення фіктивного шлюбу та проаналізовано його основні ознаки. Визначено перелік доказів, які дозволяють визнати шлюб фіктивним. Наголошено на унікальності кожного випадку фіктивного шлюбу, а тому набір доказів може варіюватися. Особливу увагу приділено фіктивному шлюбу як одному з механізмів ухилення від мобілізації у сучасних умовах російсько-української війни. Проаналізовано правові та соціальні аспекти цього неправомірного явища. З'ясовано, що фіктивні шлюби, укладені з метою уникнення військової служби, набули значного поширення, що обумовлено правовими прогалинами, зокрема відсутністю належної правової відповідальності за такі дії. Відзначається, що цей вид правопорушення має також серйозні соціальні наслідки, зокрема підрив суспільної довіри до інституту шлюбу, зниження авторитету державних органів та негативний вплив на демографічну ситуацію. У статті розглянуто окремі випадки залучення осіб до відповідальності за використання фіктивного шлюбу для незаконного перетину державного кордону. Наведені приклади вироків судів демонструють, що вітчизняна судова система вже почала активно реагувати на проблему, проте заходів, що вживаються, недостатньо для повного її вирішення. Розглянуто міжнародний досвід у сфері боротьби з фіктивними шлюбами. Виявлено, що європейські країни ефективно вирішують цю проблему через чітке законодавче регулювання та активні дії правоохоронних органів. З'ясовано, що важливими елементами міжнародної практики є регулярні перевірки подружніх пар на предмет автентичності шлюбних відносин, проведення превентивних заходів та посилення відповідальності за організацію фіктивних шлюбів. Висловлено припущення, що впровадження таких механізмів допоможе посилити правовий захист і забезпечити контроль за дотриманням законності при укладанні шлюбів, що є важливим елементом у протидії цьому явищу. За результатами проведеного дослідження запропоновано низку заходів, які доцільно впровадити для зниження кількості випадків укладення фіктивних шлюбів.

Ключові слова: фіктивний шлюб, відповідальність, військова служба, мобілізація, перетин кордону.

Summary

Markovych Kh. M. Pseudo marriage: legal aspects of fictitious marriages in Ukraine. – Article.

The article is devoted to the study of the conclusion of fictitious marriages in Ukraine. The article highlights the definition of fictitious marriage and analyzes its main features. The list of evidence that allows to recognize the marriage as fictitious has been defined. Emphasis is placed on the uniqueness of each case of sham marriage, and therefore the set of evidence may vary. Special attention is paid to fictitious marriage as one of the mechanisms of evading mobilization in the modern conditions of the Russian-Ukrainian war. The legal and social aspects of this illegal phenomenon are analyzed. It was found that fictitious marriages concluded with the purpose of avoiding military service have become widespread, which is due to legal gaps, in particular, the lack of proper legal responsibility for such actions. It is noted that this type of offense also has serious social consequences, in particular undermining public trust in the institution of marriage, lowering the authority of state bodies and having a negative impact on the demographic situation. The article deals with individual cases of bringing people to justice for using a fictitious marriage to illegally cross the state border. The given examples of court verdicts demonstrate that the domestic judicial system has already begun to actively respond to the problem, but the measures taken are not enough to fully resolve it. The international experience in the field of combating fictitious marriages is considered. It was found that European countries effectively solve this problem through clear legal regulation and active actions of law enforcement agencies. It has been found that important elements of international practice are regular checks of married couples for the authenticity of marital relations, implementation of preventive measures and strengthening of responsibility for the organization of fictitious marriages. It is assumed that the implementation of such mechanisms will help strengthen legal protection and ensure control over compliance with the legality of marriages, which is an important element in combating this phenomenon. Based on the results of the research, a number of measures are suggested that should be implemented to reduce the number of cases of fake marriages.

Key words: fictitious marriage, responsibility, military service, mobilization, border crossing.